

УДК 130.2:930.85

Левенець Марія Володимирівна,
асистент кафедри філософії та суспільних дисциплін
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної
академії імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ВОЛИНІ XIX – ПОЧ. XX СТ.

Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування системи культурно-освітньої діяльності на Волині. Розглянуто фактори, що сприяли становленню та розвитку культурологічної освіти губернії.

Ключові слова: освіта, культура, культурологічна освіта Волині, економічні та політичні процеси Волині, культурологічне виховання, позашкільна освіта.

Актуальність проблеми. Внесок Волинської землі у розвиток культурологічної та мистецької освіти, у порівнянні з іншими регіонами України, виглядає особливо малодослідженим.

Мета розвідки – провести аналіз культурної спадщини Волині, дослідити культуру в контексті освітньої діяльності та виявити основні особливості та вплив її на культурологічну освіту.

Виклад основного матеріалу. У числі найбільш вагомих передумов, що вплинули на формування специфіки культурологічної освіти й виховання на Волині, слід назвати історичні обставини визначення географічних меж регіону. Так, Волинська губернія була утворена відповідно до наказу Павла I від 29 серпня 1797 р. і включена 1832 р. до складу Південно-Західного краю Російської імперії. Центром губернії з 1804 р. офіційно стало м. Житомир. У 30-х роках XIX ст. Волинську губернію утворювали 12 повітів. Управління губернією здійснював генерал-губернатор [3; 62–63], до функцій якого також належав й нагляд за шкільним та позашкільним життям дітей і молоді.

У другій половині XIX – 30-х роках XX ст. Волинська губернія посіла особливе місце в імперії. По-перше, за територією вона була найбільшою в Південно-Західному краї і займала 63126 квадратних верст, однак за чисельністю населення виявилася на останньому місці серед інших губерній імперії [7; 97]. Незначна народонаселеність поряд із низьким рівнем щільності населених пунктів зумовлювали те, що навіть наприкінці XIX ст. корінні поліщуки продовжували пишатися своїм патріархальним побутом і налагодженим натуральним господарством [1; 114–115], залишаючись закритими для втілення нових наукових досягнень як у сфері землеробства, так і в багатьох інших галузях суспільного життя. Зокрема, саме ця регіональна консервативність пояснювала досить повільне поширення нових форм культурологічної освіти у першій половині XIX ст.

По-друге, до середини XIX ст. Волинь була регіоном великих землеволодінь, в якій дрібної шляхетської та державної власності було дуже мало.

У працях М. Грушевського та С. Переговського край називають «головним гніздом княжих магнатських родів» та «аристократичною провінцією» [5; 102], в якому процвітали приватні театри й музичні салони, де виступи всесвітньо відомих музикантів змінювалися частими творчими дебютами волинських митців, де обов'язковим атрибутом аристократичної родини був домашній архів і бібліотека з раритетними виданнями. Отже, Волинь була осередком бурхливого світського життя, мистецьких і освітянських традицій, що стали творчим підґрунтям для подальшого формування традицій культурологічної освіти й виховання.

По-третє, волинські стародавні роди Вишневецьких, Дубровицьких, Збаразьких, Острозьких, Чарторийських та ін., які ще в XVII ст. були твердиною православ'я, у XIX ст. у більшості своїй стояли вже на захисті віри католицької, і в межах православної Російської імперії певною мірою становили загрозу для її ідеологічного спокою й територіальної цілісності. Отож, Волинь для російського царя була, водночас, привабливою і небезпечною частиною імперії. Ця особливість краю багато в чому зумовила й специфіку формування напрямів культурологічної діяльності у другій пол. XIX ст., серед яких домінували мистецькі й польсько-католицькі форми організації дозвілля молоді. З іншого боку, непевне становище православної церкви у поліетнічному регіоні детермінувало підтримку державою православних форм освіти молоді.

Іншим важливим фактором становлення і розвитку культурологічної освіти й виховання на Волині слід уважати етнонаціональні особливості краю. Археологічні, документальні й літературно-аналітичні матеріали переконливо засвідчують, що Велика Волинь – осередок української етнічної території. Тут формувалося мовно-культурне й ментальне обличчя українського етносу, збереглися

його найдавніші риси. Проте етнічна історія регіону складна, що зумовлено кількома хвилями імміграції, спричинених релігійними, етнічними чи політичними мотивами.

Протягом 1830-1860 рр. у Південно-Західному краї, зокрема, на Волині, різко загострилися відносини між поляками й росіянами. Після придушення польського повстання 1830-1831 рр. у краї стала поширюватися русифікаторська ідеологія, що позначилася на всіх освітніх інституціях, а найбільш гостро виявилася в соціально-культурній сфері волинських поляків. Царизм на Волині здійснив одночасний і широкомасштабний наступ на всі польські освітні заклади. 1831 р. на території губернії було закрито 36 міських та 3 повітові училища [1; 11]. Самодержавство постійно стежило за культурологічною діяльністю приватних навчальних закладів, в якій вбачало найбільшу небезпеку.

Наступним формуючим фактором розвитку культурологічної освіти в краї можна вважати соціально-економічні й освітні реформи другої половини XIX – початку XX ст. Криза феодално-кріпосницької системи та поступове наростання революційної ситуації у країні в середині XIX ст. стали головною причиною вимушених реформ, ініційованих самодержавством – економічної, судової, освітньої, земської. Це сприяло зростанню активності демократичної частини суспільства, яка виступала за впровадження загальної освіти й розширення мережі позашкільних закладів для дітей і дорослих. Можливим шляхом такого розвитку визначалося створення умов доступності початкової освіти для всіх верств населення.

На Волині в 60-х р. XIX ст. помітно активізувалася шкільна й просвітницька діяльність. Однак, є підстави вважати, що ця активність у розвитку освітньої справи пов'язана, насамперед, зі зміною політичних та економічних акцентів і державною політикою русифікації ідеологічно небезпечного регіону. Йдеться про те, що саме в той період у краї відбулося нашарування кількох факторів, що суттєво впливали на стан культурологічної освіти. Історичні й політичні обставини діалектично спричинили вияв нового економічного чинника: маєтки й землі волинських аристократів, що завжди були для царату недосяжними ласими шматочками, за участь у польських повстаннях і зраду російському престолу конфісковано, а відтак і послаблена або навіть знищена впливовість їх власників на території всієї імперії. Розгортання освітніх реформ мало завершити справу встановлення російського державного контролю над опальною провінцією. Це був свого роду «контрольний постріл з прицілом у майбутнє – знищити польсько-католицьку й утвердити російсько-православну освіту.

У період реформ 60-х р. XIX ст. найбільше змін відбулось у початковій освіті. У той час на території України з'явився новий тип закладу – недільні школи, в яких навчалися люди будь-якого походження, стану й віку. Вчителями цих закладів стали студенти, викладачі гімназій, університетів, що самостійно визначали зміст освіти, складали програми, працюючи, як правило, на добровільних засадах. Усі ці процеси торкнулися й Волині. Так, перша недільна школа на 36 учнів була відкрита 22 жовтня 1861 р. при Житомирській гімназії [1; 12].

У цьому типі позашкільних освітніх закладів поширювався не лише освітянський, а й український національний дух. Під впливом недільного руху почали з'являтися й інші форми освіти, зокрема: недільні й вечірні курси для дорослих, додаткові класи, публічні лекції. Деякі з них існували й раніше, наприклад, дитячі притулки чи братські школи. Однак у зазначений період їх діяльність набула нового змісту. Новим напрямом культурної освіти можна вважати діяльність музеїв та виставок, які поступово стали відігравати важливу роль у розвитку краєзнавства й просвіти населення Волинської губернії. Розвиток культурологічної освіти в регіоні до певної міри залежав від загального стану освіти, який наприкінці XIX ст. за багатьма напрямками мав найнижчі показники по Правобережній Україні [4; 155].

Ще одним фактором, що гальмував розвиток культурологічної освіти на Волині, стало навмисне стримування царською владою поширення земської реформи на цю територію. На той час, коли по всій імперії активно відкривались засновані земствами школи з новими прогресивними методиками викладання й розгорталась активна культурологічна діяльність, на Волині Міністерством народної освіти наполегливо запроваджувались так звані «зразкові народні училища», що діяли на підставі Закону від 29 травня 1869 р. й мали стати зразком або еталоном «державної, благонадійної народної школи» [4; 17]. Відкриття на цих закладів переслідувало одну мету – стримати швидке наростання народної ініціативи у справі розвитку шкільництва.

Інші реформи, запроваджені в краї у 70-х рр. XIX ст., продовжували демонструвати зацікавленість царського уряду в поширенні на теренах поліетнічного регіону православного впливу й російської грамоти та небажання сприяти розвитку громадської ініціативи в освітній галузі. Так, Постанова Міністерства народної освіти «Про влаштування училищної частини в губерніях Київській, Подільській і Волинській» від 26 травня 1869 р. встановлювала жорсткий інспекторський контроль за

всіма видами діяльності закладу. Положення про міські училища від 31 травня 1872 р. усувало будь-яку наступність у структурі навчальних закладів, позбавляючи представників найбільш вразливих верств можливості здобути ліпшу освіту. Положення про початкові народні училища від 25 травня 1874 р. відверто спрямовувалося проти громадсько-демократичного руху 60-х рр., визначало всю систему початкової освіти в Росії аж до 1917 р., насаджуючи населенню ще одні «школи-тупики», Інструкція від 4 червня 1875 р. узаконювала примітивність усіх початкових закладів регіону крім уже згадуваних «зразкових», заганяючи всіх у контрольовану урядом російську школу [5; 107, 113].

Варто зазначити, що політичним чинником у сфері культурологічної освіти й виховання на Волині стали певні позитивні зміни, що відбулися на початку ХХ ст., коли активізація революційних рухів послабила імперський механізм контролю за позашкільним життям молоді. Незадовільний стан народної освіти в Україні й зростання потягу народних мас до знань і культури зумовили активізацію діяльності громадських організацій і установ, що займалися культурно-освітньою роботою серед населення. Найбільш активно позашкільні установи почали створюватися в період I російської революції. Цей рух захопив багатьох демократично налаштованих діячів культури і народної освіти, результатом діяльності яких стало створення численних товариств для поширення грамотності серед народу.

На Волині найбільш відомими своєю різноплановою діяльністю, що сприяла розвитку освіти, були Волинське церковно-археологічне товариство (1893 р.), Товариство дослідників Волині (1900 р.), «Провіта» (1907 р.), Волинське фотографічне товариство (1909 р.) та ін. У період 1900-1910 рр. створюються і діють Волинське товариство грамотності, Товариство сприяння освіти в м. Рівному, Товариство поширення нижчої, середньої і вищої освіти в межах Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської та Подільської губерній [6; 339].

У змісті діяльності цих організацій початку ХХ ст. значно частіше виявлялася тенденція відродження освітніх і культурних традицій. Тому в той час отримали новий розвиток такі форми культурологічної освіти, як недільні школи, народні бібліотеки, народні будинки, екскурсії, красназвччі експедиції тощо. Зміст і форми культурологічної освіти детермінувалися й політичною боротьбою, що точилася у країні. Соціал-демократи поєднували всюди, де це було можливо, навчання з політичною освітою, навіть погоджувалися виступати в існуючих легальних позашкільних закладах. Саме тому царський уряд, побоюючись поширення революційних ідей, став пильно стежити за діяльністю недільних шкіл, народних будинків і бібліотек.

Отже, на початку ХХ ст., під впливом прогресивно настроєних діячів культури, змінюється напрям діяльності культурно-освітніх закладів, помітною стає тенденція до її демократизації [6; 341]. Характерною особливістю культурологічної освіти на межі ХІХ – початку ХХ ст. було те, що вона поступово стає ареною боротьби двох культур – буржуазно-поміщицької і демократичної. Особливо ці тенденції посилювалися після революції 1905 р. Представники буржуазно-поміщицької культури відстоювали принцип безпартійності й аполітичності. Представники революційно-демократичного напрямку намагалися поєднувати в роботі культурно-освітніх закладів навчання й політичну освіту. Подібна ситуація вже розгорталася на Волині в період релігійного протиборства ХVІ-ХVІІ ст. і, попри загострення ідеологічних відносин, також мала й позитивні наслідки, зокрема, зумовлювала активізацію як шкільного життя в регіоні, так і культурної освіти.

Як бачимо, становлення культурологічної освіти в краї зумовлене низкою чинників: етнонаціональних (полікультурність регіону, домінуючий вплив аристократичних польських родин, утвердження в освітній галузі регіону агресивної русифікаторської політики), історичних (провінційність і постійна підпорядкованість регіону, економічна нерозвиненість і близькість кордону), й соціально-економічних і політичних (скасування кріпосного права, лібералізація життя та активізація діяльності демократичної частини суспільства).

Список використаної літератури

1. **Бабійчук В. В.** Російська православна церква в освітній політиці самодержавства на Волині в кінці ХVІІІ-ХІХ ст. / В. В. Бабійчук // Історія міст і сіл Великої Волині / ред. М. Ю. Костиця. – Житомир : ПП Косенко М. Г., 2002. – Т. 25. Ч. 1. – С. 248-256.
2. **Борейко О. М.** Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (друга пол. ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. М. Борейко. – Житомир, 2004. – 207 с.
3. **Іващенко О. М.** Житомирщина шляхами історії. Краєзнавчі розвідки / О. М. Іваненко, Ю. М. Поліщук. – Житомир : Полісся, 1997. – 145 с.
4. **Ососков А. В.** Начальное образование в дореволюционной России (1861-1917) / А. В. Ососков. – М. : Просвещение, 1982. – 208 с.
5. **Пероговский В.** Материалы для истории Волины / В. Пероговский. – Житомир, 1879. – 496 с.

6. *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X–XX ст.)* : нариси / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : Рад. шк., 1991. – 367 с.

7. *Щербак Н. О.* Національна політика царизму у Правобережній Україні в кінці XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. О. Щербак. – К., 1995. – 182 с.

References

1. *Babijchuk V. V.* Rosijs'ka pravoslavna cerkva v osvittij polityci samoderzhavstva na Volyni v kinci HVIII–HIIH stolitti / V. V. Babijchuk // *Istoriya mist i sil Velikoyi Volini* / red. M. Yu. Kostriysya. – Zhitomir : PP Kosenko M. G., 2002. – Т. 25. Ch. 1. – S. 248-256.

2. *Borejko O. M.* Prosvitnyts'ko-pedagogichna dijalt'nist' gromads'kyh tovarystv Volyni (drugapolovyna HIIH – pochatok HIIH st.) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / O. M. Borejko. – Zhytomyr, 2004. – 207 s.

3. *Ivashhenko O. M.* Zhytomyrshhyna shljahamy istorii'. Krajeznavchi rozvidky / O. M. Ivanenko, Ju. M. Polishhuk. – Zhytomyr : Polissja, 1997. – 145 s.

4. *Ososkov A. V.* Nachal'noe obrazovanye v dorevoljucyonnoj Rossyy (1861–1917) / A. V. Ososkov. – M. : Prosveshhenye, 1982. – 208 s.

5. *Perogovskij V.* Materyaly dljaystoryy Volyni / V. Perogovskij. – Zhytomyr, 1879. – 496 s.

6. *Rozvytok narodnoi' osvity i pedagogichnoi' dumky na Ukrai'ni (X–XX st.) : narysy* / [za red. M. D. Jarmachenka.]. – К. : Rad. shkola, 1991. – 367 s.

7. *Shherbak N. O.* Nacional'na polityka caryzmu u Pravoberezhnij Ukrai'ni v kinci HIIH – napochatku HIIH st. : dys. ... kandyd. ist. nauk : 07.00.01 / N. O. Shherbak. – К., 1995. – 182 с.

Левенец Мария Владимировна, асистент кафедри філософії і гуманітарних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Культурно-просветительная деятельность на Волыни в XIX – начале XX ст.

Анализируются особенности функционирования системы культурно-просветительной деятельности на Волыни; рассмотрены основные факторы, влияющие на становление культурологического образования губернии.

Ключевые слова: образование, культура, культурологическое образование на Волыни, экономические и политические процессы в крае, внешкольное образование.

Levenec Marija, asystent kafedry filosofiji ta suspilnyx dyscyplin Kremeneckoji oblasnoji humanitarno-pedahohičnoji akademiji imeni Tarasa Ševčenka

Cultural and educational activities in volyn in XIX-XX century

The article analyzes the peculiarities of functioning the cultural and educational activity in Volyn. The main factors that were favourable to forming and developing the cultural education of the province have been revealed. The processes of reforms introduced by the tsarist government in the social-economic life of Russian Empire are determined to have active influence in the late XIXth early XXth. The reforms implemented in Volyn in the second half of the XIXth century are mentioned to show the tsarist government's interest in extending the Orthodox influence, Russian literacy to the territory of the polyethnic region and unwillingness to promote civic initiatives in cultural and educational field.

The article states that the political factor of cultural education in Volyn were some positive changes taking place in the early XXth century, when activation of revolutionary movements weakened imperial control mechanism for the extracurricular lives of young people. The unsatisfactory state of public education in Ukraine and growth of the masses' craving for knowledge and culture led to the revitalization of public organizations and institutions involved in cultural and educational work among the population.

The importance of societies' activity, created to spread literacy among the people, has been proved. The best known societies, the activity of which was favorable to the development of cultural education in Volyn, were the following: Volyn Church and Archaeological Society (1893), the Society of Volyn Researchers (1900), «Prosvita» (1907), Volyn Photographic Society (1909) and others. The essence of these organizations' activity in the beginning of the XXth century has been revealed, thanks to them the new forms of cultural education such as Sunday schools, public libraries, people's houses, excursions, local history exhibitions got a new development at that time. The establishment of cultural education in Volyn is determined to have been caused by several factors: ethnic and national (polyculture of the region, the dominant influence of Polish aristocratic families, strengthening the aggressive Russification policies in the educational sector of the region), historical (provincialism and constant subordination of the region, economic underdevelopment and bordering position), the social-economic and political (the abolition of serfdom, liberalization of the life and revitalization of the democratic society's activity).

Key words: education, culture, culturological formation of Volyn, economic and political processes of Volyn, culturological education, out-of-school education.

Надійшла до редакції 2.11.2015 р.